Kungen och jag – några blad ur mina ännu otryckta memoarer

TEXT: SIXTEN HEPPLING

För någon tid sedan fick jag av en notis i en dagstidning veta att Afghanistans förre kung Mohammad Zahir Shah hade gått ur tiden efter ett långt liv. Han levde i 92 år och var alltså tre år äldre än jag. Vi kunde med rätta kalla oss samtida.

Men ändå var skillnaden mellan oss påtaglig. Han hade en historisk och revolutionerande roll att spela när hans makt och inflytande var som störst, medan jag var en intresserad iakttagare. Eller jag skulle kanske hellre beskriva mig själv som intresserad, häpen och i viss mån inblandad iakttagare.

Mohammad Zahir Shah var en ganska europeiserad afghan. Hans far Nadir hade fram till 1924 varit överbefälhavare i den olycksalige kung Amanullahs armé. Men en konflikt dem emellan ledde till att Nadir utnämndes till ambassadör i Paris 1924. Här framlevde Zahir en god del av sin barn- och ungdom och här sattes han så småningom i skola.

När han hemkallades efter mordet på fadern var han på god väg mot en arkitektexamen. Det var väl ett skäl till att han som kung så småningom flyttade ut från slottet och bosatte sig i en särskild, mer bekvämt utformad och möblerad byggnad vid sidan av slottet.

JAG ANLÄNDE TILL AFGHANISTAN i början av mars 1962 efter att ha blivit anställd av FN för att leda arbetet vid det kontor i Kabul där huvuddelen av FN-systemets utvecklingsbistånd till Afghanistan planerades, tjänades och övervakades. FN-systemet sysselsatte ett 150-tal utländska experter, det vill säga utredare, rådgivare, arbetsledare och handläggare av olika slag. Där fanns också en betydande stab av afghaner, sammanlagt ett hundratal. I resebagaget medförde jag ett introduktionsbrev (ett slags kreditiv) som jag efter ankomsten snarast möjligt skulle överlämna till statsöverhuvudet, det vill säga kung Zahir Shah. Efter att ha sökt företräde hos densamme underrättades jag om att Hans Majestät Konungen var på en rundresa i sitt land som är en och en halv gånger så stort som Sverige och väntades åter till Kabul först om ett par månader. Men under tiden skulle jag få företräde hos Utrikesministern. Här skulle jag kunna överlämna FN:s brev.

Alltså befann jag mig efter ett par dagar sittande i en fåtölj framför ett skrivbord i ett ganska litet rum på Utrikesdepartementet. Bakom skrivbordet satt Hans Excellens Utrikesministern som hette Naim och titulerades prins. Denne prins var verkligen inte vem som helst. Han var bror till den, som det skulle visa sig, allmänt fruktade premiärministern Sardar Mohammad Daoud. Båda herrarna var kusiner till kungen.

Snart upptäckte jag att prins Naim också var ägare till den fastighet, där mitt kontor låg med tillhörande inrättningar (postkontor, bilverkstad, sjukstuga, brunn och bensinpump). Kontorshuset hade två våningar. Mitt och min ställföreträdares rum liksom ett mellanliggande kontorsrum låg på andra våningen. Ett enda av fönstren på den nivån vette åt prins Naims villa. Det fönstret hade han låtit spika för med en stor plywoodskiva, vilket gjorde att hallen utanför kontorsrummen med garderob och toalett låg i evigt halvmörker. För prins Naim hade åtgärden den fördelen att ingen kunde kika ned i hans trädgård där husets kvinnor ofta vistades obeslöjade.

JAG KOMMER OFTA att tänka på det när jag erinrar mig mitt första samtal med prins Naim på hans tjänsterum. Han uppträdde ytterst ämabelt. Han var en lång, nästan gänglig, person i en omgivning där varje detalj i möblemang och prydnadsföremål vittnade om en kräsen smak.

Under konversationens gång råkade jag säga något ganska banalt och kanske inte så klyftigt om hur intressant, ja spännande det måste vara att söka modernisera ett land som Afghanistan med dess långa fascinerande historia utan att samtidigt förstöra det som var värdefullt i gamla traditioner. Prins Naim såg på mig , det glittrade till i hans ögon då han lutade sig lätt framåt och frågade:

– Vilka traditioner?

En smula förvirrad samlade jag mig till något slags svar och sa:

– Ja, men ni måste väl ha några traditioner som är värdefulla nog att bevara?

Och prins Naim muttrade:

– Tja, det är högst diskutabelt.

Och så brast vi båda ut i skratt. Men ibland tänkte jag på det där samtalet, då jag trevade mig fram i mörkret utanför mitt arbetsrum. Här hade jag stött på en tradition som jag gott kunde leva utan men tydligen inte prins Naim.

EFTER ETT PAR MÅNADER blev det dags för mitt första möte med Mohammad Zahir Shah. Då hade han och ett litet följe under tre månader besökt nästan alla de 29 provinser som landet på den tiden delades in i. Såvitt jag förstod var det andra

Invigning av *Academy of Teacher training Centre* i Kabul, ca 1965. Artikelförfattaren, Sixten Heppling, syns på främsta bänkraden tredje från vänster. Längst till vänster sitter Carl Schönmeyr, styrelseledamot i SAK.

gången han gjorde den stora rundturen Kabul, Baghlan, Mazar-i-Sharif, Maimana, Herat, Farah, Kandahar, Ghazni, Kabul med avstickare till en rad befolkningscentra vid sidan allfartsvägen. Att detta inte var någon sinekur, ens för en kung, fick jag med tiden erfara. Jag gjorde själv samma resa två gånger under mina fyra år i Afghanistan.

Kungens resa var inte ett slags Eriksgata, där vederbörande kommer neddimpandes med sitt resesällskap i helikopter, äter lunch, skakar några händer, håller en kvarts anförande, som ibland avslöjar att han inte riktigt vet var han är, kliver in i helikoptern igen och försvinner i det blå. Nej, Zahir Shah stannade på varje huvudstation i flera dagar, ibland i en vecka eller mer, umgicks med klanledare, byäldste och folk i allmänhet, tog sig tid att underrätta sig om vanligt folks problem, bekymmer, förhoppningar och planer. Allt ingick i en alltmer angelägen uppgift att bibringa människor där ute långt från huvudstaden en känsla av och för nationellt samintresse för att därpå bygga enighet om vissa gemensamma grundproblem och dess lösning. Det gällde också att skapa förståelse för det centrala styrsystemets nyckelroll i ett land med så många etniska grupperingar, så många olika hemspråk, så många särintressen. Afghanistans geografiska struktur, skiftande och högst motsträviga natur och inte minst dess ytterst bristfälliga interna kommunikationer gav lätt upphov till en känsla av isolering från eliten i Kabul. Kungens resa var, menar jag, ett försök att vända den extrema decentraliseringen av makt och beslutsordningar till en insikt om att Afghanistans alla invånare var bäst betjänta av nationell samordning och samverkan. Mitt intryck var också att resan ingick i förberedelserna för de stora förändringar i fråga om landets styrelseskick, som kungen hade planerat.

VID ÅTERKOMSTEN från resan tog han nu på allvar itu med den uppgift som han sedan länge ålagt sig, nämligen att införa en ny författning som skulle förvandla hans land från en svårt underutvecklad och internationellt isolerad autokrati till en modern stat i tak med tiden.

Där skulle medborgarna tillerkännas vissa grundläggande rättigheter såsom åsiktsfrihet (ehuru inom islams ramar), tryckfrihet och föreningsfrihet. Beslut i rikets angelägenheter skulle fattas i ett parlament valt på grundvalen av allmän rösträtt som alltså även gällde kvinnorna.

En sådan omvälvande demokratiseringsprocess måste också innebära att monarkin blev konstitutionell. Kungen skulle inte längre fatta politiska beslut eller ha något ansvar för den offentliga förvaltningen. Han skulle verka enbart som en nationellt sammanhållande symbol och därtill fylla vissa representativa uppgifter i relationerna med omvärlden.

Detta var Zahir Shahs övertygelse och den gav honom en oanad handlingskraft. Den av ett stort antal afghaner både fruktade och avskydda premiärministern Daoud och hans bror Naim nödgades hastigt avgå från sina uppdrag och drog sig tillbaka till ett liv som välbeställda privatpersoner. De utsattes inte för någon personlig förföljelse från kungens sida. Ej heller tvingades de gå i landsflykt. Enligt vad jag kunde bedöma, drevs det heller ingen förtalskampanj mot dem. De försvann helt enkelt från det offentliga livet som genom en fallucka. Men de tillhörde alltjämt kungahuset och visade ibland upp sig i sådana sammanhang.

VID ETT TILLFÄLLE träffade jag dem båda vid en begravning. Den ►

► döde var min bäste afghanske vän, planeringsministern Abdul Hai Aziz som genom sitt äktenskap hade kommit att tillhöra en yttre krets av släktingar till de kungliga. Därför fick hans begravning en mycket offentlig karaktär med deltagande av åtskilliga representanter för kungahuset. Alla som ville närvara samlades utanför en moské intill begravningsplatsen i Kabul. Dauod och Naim kom var och en för sig och följde varsin trottoar fram till moskéns port. Det var intressant att se hur folk skockades kring prins Naim och bildade ett stort följe på vägen fram till porten. På den andra parallella trottoaren vandrade Daoud alldeles ensam. De få människor som gick i hans spår var uppenbarligen noga med att hålla avståndet. Ingen vågade eller hade lust att tilltala honom eller göra honom sällskap. Jag tyckte att iakttagelsen bekräftade mitt eget intryck av prins Naim som en öppen och ganska tillgänglig person, medan jag hade funnit att expremiärministern var en mera bister och sluten personlighetstyp.

I MARS 1963 – ett år efter min ankomst till Afghanistan – tillsatte kungen en konstitutionell kommitté med uppgift att formulera ett förslag till en ny författning som bland annat skulle tillförsäkra afghanska medborgare en demokratis grundläggande fri- och rättigheter. I samma veva fick en tidigare industriminister, doktor Yousuf, i uppdrag att bilda en så kallad interimsregering som skulle styra landet fram till den tidpunkt då den nya författningen hade formulerats, godkänts och vunnit laga kraft. I februari 1964 lade kommittén fram sitt förslag till en ny konstitution. En rådgivande, 29 personer stark grupp, som också innehöll två kvinnor tillsattes omgående med uppgift att grundligt granska och nagelfara förslaget. Gruppen fick också i uppdrag att förbereda sammankallandet av en *loya jirga* som skulle ta slutgiltig ställning till resultatet av allt utredande och förarbete. Den 20 september 1964 godkände landsmötet 452 delegater den nya författningen.

Själv följde jag givetvis det som hände med största intresse. Jag hade blivit synnerligen god vän med konstitutionsutredningens huvudsekreterare Mir Mohammad Siddiq Farhang. Genom honom fick jag en ganska god bild av hur arbetet fortskred i hans kommitté. Det ledde bland annat till att jag från Sida utverkade ett resebidrag som tillät Farhang att tillbringa ett par månader i Sverige för studier av innebörden av begreppet föreningsfrihet. Under tiden här träffade han en mängd representanter för det som vi brukar kalla förenings- eller folkrörelsesverige.

Farhang och hans bror Said Qassim Rishtya arbetade båda i sin ungdom som journalister och använde sig då av signaturer som de senare förvandlade till efternamn. *Farhang* betyder kunskap, kultur eller visdom på dari, medan *rishtya* är pashto för sanning. Rishtya blev så småningom finansminsiter i doktor Yousufs första ministär. Den intellektuellt mycket välutrustade Farhang tillhörde dem som under den ryska ockupationen flydde hemlandet. Han bosatte sig i USA. Vi fortsatte att hålla kontakt tills för ett tiotal år sedan.

ALLT EFTERSOM TIDEN GICK blev mina sammanträffanden med kungen allt tätare. Jag var hans gäst vid en rad banketter i samband med celebra besök utifrån. Bland andra Indiens president, Irans Shah-in –Shah, Sovjetunionens Kosygin kom på besök och välkomnades med en stor måltid på slottet. På grund av min plats i den diplomatiska rangrullan inbjöds jag regelmässigt att bevista dessa ofta minnesvärda tillställningar och deras uppföljare, nämligen avskedsmiddagar, vid vilka besökaren var värd.

Dessemellan träffade jag kungen då och då när jag hade något speciellt ärende eller behövde introducera någon av FN-systemets högre tjänstemän, till exempel min egen chef i New York.

På nationaldagen som celebrerades med stora festligheter i en park kallad Jeshan och som avslutades med ett stort fyrverkeri bjöds min familj och jag in att som enda gäster att sitta med kungafamiljen i deras särskilda inhägnad för att beskåda firandet.

Vid ett tillfälle råkade vi sammanträffa på hans privata farm strax norr om Kabul. Det var en fullt modern inrättning med en ganska stor boskapsuppsättning, en vidsträckt trädgård med många sorters grödor och en betydande åkerareal. När det då och då hände att det såldes färsk mjölk i Kabul – och det var inte särskilt ofta – så kom den alltid från kungens farm som bland annat hade en pastöriseringsanläggning. Anmärkningsvärt var att vem som helst kunde besöka farmen och se sig omkring. Kungens avsikt med denna verksamhet var bland annat att den skulle fylla en uppgift som mönsterbildare

Kung Zahir Shah och drottningen.

BILDER HÄMTADE UR THE KABUL TIMES ANNUAL 1970

CARL SCHÖNMEYR

VYKORT FRÅN MITTEN AV 60-TALET

CARL SCHÖNMEYR

Bilder från Kabul, 60-tal. Bilden längst upp till höger är ett inscannat vykort köpt i Kabul omkring 1965.

för intresserade jordbrukare. Till dem kunde jag ju inte räkna mig. Men ibland gjorde jag i sällskap med min familj besök på denna grönskande och allmänt välskötta plats. Det var vid ett sådant tillfälle som vi stötte samman med kungen mitt ibland grönsaksplanteringarna och pratades vid en stund. Kungen hade tydligen tagit sig dit på egen hand, ty vi kunde inte se något entourage. Jag tyckte att det sade något om hans ställning i folkopinionen.

HANS INTRESSE för jordbrukets utveckling var genuint. Särskilt belåten blev han över Sidas första biståndsprojekt i Afghanistan, som gick ut på att utveckla jordbrukskooperationen i ett par områden norr om Kabul. Ett av dem låg förresten inte långt ifrån hans egen farm. Eftersom jag hade haft ett finger med i spelet då detta projekt kom till stånd, gjorde kungen ingen hemlighet av sin personliga uppskattning. Jag hade, sa han, i tillägg till mina ordinarie uppgifter, också åstadkommit ett närmande mellan Afghanistan och Sverige, som han hoppades nu skulle vidareutvecklas.

Min och min familjs (min fru flyttade till Kabul med våra fyra barn) relation till kungen och hans familj hade en lustig upptakt. På kungens födelsedag varje år arrangerades till hans ära bland annat en buzkashiturnering i utkanten av huvudstaden. Matcherna ägde rum på ett vad vi skulle kalla ett stort gärde, ca 300 meter långt och 100 meter brett med mitt ögonmått. Längs ena kortsidan där start- och målringarna låg byggdes en tillfällig läktare som var indelad i fyra eller fem sektioner åtskilda med ett lågt och glest ståltrådshinder. Sektionen längst till höger var reserverad för kungliga familjen vars alla kvinnor var obeslöjade. Bland barnen fanns den vid detta tillfälle ungefär tioårige kronprinsen. I nästa sektion befann sig den diplomatiska kåren. Där satt också familjen Heppling den sommardag 1962 då födelsedagsfirandet tog sin början. I min familj ingick förstås vår yngsta dotter, Lena, en blond och grönögd flicka som också var runt tio år. Så småningom började matchen och allas – eller nästan allas – blickar riktades mot det högst dramatiska skeendet nere på gärdet. När det hela närmade sig slutet och vi bland annat fått se en ryttare krossas under sin fallande häst, upptäckte min hustru och jag att Lena saknades. Förskräckta började vi leta efter henne men upplösningen kom snabbt. Vi upptäckte vår dotter sittandes vid kronprinsens sida i kungafamiljens sektion och hon tycktes trivas förträffligt där. Vi kunde också se att kungen och drottningen följde deras lek med roat intresse. Efteråt uppsöktes min hustru av drottningen som försäkrade att Lenas besök hade uppskattats mycket.

I BÖRJAN AV 70-TALET, då jag arbetade i Turkiet kom det afghanska kungaparet på statsbesök. Min hustru och jag inbjöds till den första mottagningen hos Turkiets president. Det blev ett trevligt återseende, under vilket drottningen ägnade mesta tiden åt att prata med oss om Lena. Så hon hade onekligen gjort ett bestående intryck.

Då Afghanistans nya författning var i hamn och det första parlamentet som skulle verka i enlighet med det nya statsskicket hade kommit på plats öppnades ett stort handlingsutrymme för krafter som syftade till att riva ned, förstöra och sabotera utsikterna till en lyckad reformation av landets styrelsesätt. Att sabotageaktionerna från vissa parlamentsledamöter, i samverkan med en del utomparlamentariska aktörer inte mötte några mer aktiva motåtgärder från regeringens och myndigheternas sida förvirrade och förargade många, både i och utanför Afghanistan. Och det lades till stor del kungen till last. Och nog tycktes det som om han gripits av en viss handlingsförlamning.

Men jag måste säga att jag förstod hans dilemma. I slottet i Kabul satt en person som hade kämpat envist och ►

► länge för att ge landets medborgare både åsiktsfrihet och yttrandefrihet och frihet att bilda sammanslutningar som fick och kunde verka för gemensamma intressen. Att ta ansvar för att åsiktsfrihet skulle råda och samtidigt med våld och andra repressalier bekämpa de som nu gjorde bruk av de merborgerliga rättigheter de just beviljats var minsann ingen lättvindig uppgift. Men för egen del kunde jag naturligtvis endast beklaga att kungen inte tycktes ha förutsätt vad som tydligen kunde inträffa som en följd av hans reformer.

KUNG ZAHIR SHAH var säkert okunnig om innehållet i biskop Tomas visa om Engelbrekt där han annars kunde ha tagit intryck av de ofta citerade raderna:

”Frihet är thet betsta ting ther sökias kan alla wärldin’ omkring then frihet kan wel bära”.

Slutsats: den som inte handlar ansvarsfullt måste kanske avstå från total frihet. Jag finner det svårt att peka finger åt kungen för att han inte hade tillägnat sig denna visdom. Samtidigt kan jag inte underlåta att beklaga att jag – i min deltidsroll som direktör för FN:s informationskontor i Kabul – närde en orm vid min barm. En av de översättare som i all stillsamhet jobbade där var samtidigt ledare för den ena av de båda kommunistiska partierna i landet. Ett av hans mera uppmärksammade dåd var han medverkan i mordet på Sardar Mohammad Daoud och hans familj. Som min medarbetare gjorde han ett mycket fridfullt intryck, så jag anade ingenting.

Hur som helst är det enligt min mening goda skäl att nyansera anklagelserna mot kungen under den svåra tiden i mitten av 1960-talet. Den person var ju inte någon fegis som hade vågat sig på att utmana en rad av allmänt spridda och omfattade fördomar. Och det var här fråga om en person som visade att han ville sitt lands bästa då han från sin trygga asyl i Italien klargjorde sin beredvillighet att vända hem och hjälpa till att återställa ordningen efter den ryska ockupationens slut. Han gjorde då klart att han inte återkrävde sin ställning som kung. Att ett stort antal afghaner, kanske flertalet, skulle önska att han ställde upp som rådgivare och inspiratör inom regeringen tycktes för övrigt framgå av en informell opinionsundersökning, företagen, ledd och publicerad av professor Majrooh som levde i exil i Pashawar. Som en följd härav mördades professor Majrooh i sin bostad av två okända män strax efter publiceringen av undersökningen och dess resultat.

NÄR LÄGET LÅNGT SENARE tillät, återkallades Zahir Shah till Afghanistan. Att han då inte återfick sin kungliga ställning och titel bekymrade honom inte. Han hade ju medan han ännu var kung med nästan obegränsad makt gjort allt för att förvandla sitt land till en konstitutionell monarki (efter bland annat nordiskt mönster). Jag har aldrig någonsin uppfattat att någon seriös person haft invändningar mot att han på sin ålders höst på nytt ställde sig till förfogande för att hjälpa till att skapa en ny framtid för Afghanistan. Hans ställning tycktes nästan oomstridd av alla dessa varandra bekämpande folkgrupperingar. Han omfattande livserfarenhet tycktes ha givit honom en ställning ovanför det afghanska samhällets många sprickbildningar och konflikter. Man tycker kanske att de tidningar och nyhetsförmedlare som ansåg att hans bortgång var en relativt oviktig händelse kunde ha erinrat sig att de många kungar som under århundradens lopp har styrt Afghanistan är det knappt en handfull som beviljats nåden att få dö av så kallade naturliga orsaker hemma i sin säng. Och Mohammad Zahir Shah blev en av dem. Redan detta faktum borde ha väckt en viss nyfikenhet på hans person. Vem var denne en gång så mäktige härskare i Afghanistan som förunnades dö sotdöden? ■

Sixten Heppling har arbetat för FN i Afghanistan och Turkiet men har också varit biträdande chef för UNDP i New York samt biträdande generaldirektör för Sida. Sixten var också ordförande i SAK i böjan av 1980-talet.

SAKs årsmöte 2008

Välkomna till Stockholm den 24-25 maj

SAK kallar härmed till ordinarie årsmöte Lördagen den 24 maj 2008 kl 10-18

Ombud valda av lokalkommittéernas årsmöten har rösträtt.
Övriga medlemmar välkomna att delta med närvaro-, yttrande- och förslagsrätt.
Motioner ska vara kansliet tillhanda senast kl 24.00 den 29 mars.
För mer info och för beställning av stadgar och årsmöteshandlingar kontakta SAKs kansli.

När: **Lördag 24 maj 2008 kl 10-18**
Var: **Alla kvinnors hus, Svartensgatan 3**
Vägbeskrivning: t-bana: Slussen, uppgång Götgatan. Svartensgatan är en av första tvärgatorna direkt till vänster, ca 3 min promenad.

Kaffe/te och macka serveras från kl 9.30
Då börjar också inskrivningen av årsmötesombud.
På kvällen blir det middag med underhållning.

Årsmötesseminarium

Årets tema: Om landsbygdsutveckling i Afghanistan – SAKs nya strategi

När: **Söndag 25 maj 10-15**
Var: Alla kvinnors hus - samma som lördagens årsmöte.

Välkommen

Nomineringar till föreningsstyrelsen samt andra förtroendeuppdrag inför SAKs årsmöte 2008 lämnas till valberedningen senast den 29 mars 2008. Maria Tropp, ordförande valberedningen Tel 08-668 74 06, 073-650 47 63 eller *maria.tropp@telia.com*

SOME RIGHTS RESERVED
Endast texten i detta verk är licensierad under Creative Commons Erkännande-Icke-kommersiell-Inga bearbetningar 2.5 Sverige licens. För att se en kopia av denna licens, besök http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/se/
Verket har publicerats i www.globalarkivet.se.